

Nyitvahagyott építészet

avagy a befejezetlenség szépsége

Gyulovics István egyéni kutatása
BMGE Építőművészeti Doktori Iskola
2012/13 őszi félév

Konzulens: Kerékgyártó Béla PhD

Nyitvahagyott építészet

avagy a befejezetlenség szépsége

Az épített környezetünk legnagyobb része folytonos változásban van. Vannak épületek amik az átalakítást jól viselik, képesek a funkcióbeli változások követésére olyan módon, hogy eredeti karakterük nem változik meg jelentősen. Ennek ellentétei azok a házak, amik képtelenek az átalakulásra, s mindenfajta beavatkozás durva sebeket ejt az épület külsején, vagy belső téri rendszerében. Mindig szomorú az ilyen megerőszkolt épületekkel találkozni. A felelős és gondos tervezésnek feladata lehet az is, hogy elkerülje ezt, az épületek ilyen méltatlan sorsra jutását.

Az épületek elsősorban használatra vannak optimalizálva. Még a leghaszontalanabbnak tűnő reprezentatív épületek is szigorú funkcionális rendszerrel rendelkeznek. Az alábbiakban annak a bemutatására törekszem, hogyan lehet olyan módon tervezni az éppen aktuális megrendelői igényeknek megfelelően, hogy az adott pillanatban szükséges funkciókat tökéletesen befogadja az épület, mindazonáltal képes legyen későbbi változásokat is olyan módon elviselni, ami nem teszi tönkre sem szerkezeti, sem esztétikai szempontból az eredeti koncepciót. Az épületek adaptációs készségét a nyitvahagyottság, vagy a befejezetlenség fogalmával írom le. Bár a két fogalom közül a nyitottság egy optimistább hangulatú szó, a befejezetlenséget sem

szeretném negatív jelzőként használni. Sokkal inkább gondolok arra, hogy a befejezetlenség esetleges vagy véletlenszerű módon létrejött szabadságfoka az épületnek, míg a nyitvahagyottság egy tudatos tervezői attitűd eredménye.

A befejezetlenség vizsgálatakor felemerül a kérdés, vajon beszélhetünk-e egyáltalán olyan épületről ami befejezettnek tekinthető? Úgy gondolom a befejezettség csak relatív módon létezik, hiszen nem tudjuk megjósolni egy jelenleg befejezettnek gondolt épületről, hogy idővel későbbi tulajdonosai is így fognak-e gondolkozni róla. Egy lebontott épület utolsó állapotát joggal nevezhetjük befejezettnek, mert több beavatkozás nem történhet rajta. Ez a végső abszolút állapota az épületnek. Az olyan ház azonban, ami lebontásra került viszont már nem létezik, így az én szempontomból kevés tanulsággal rendelkezik a jövőre nézve.

A modern építészetben a nyitottságnak fontos szerepe van és volt a program szerint tervezett épületek már megfogalmazzák az időben változó, vagy méretben bővülő igényeket. A gyorsan változó technológiai környezet életre hívta a tervezésben az időbeli követést, míg a történeti épületek jellemzően a megörökölt, hagyományozott kulturális minták mentén készültek. Értem ezen azt, hogy az egyes épületek a funkcióknak dedikálva épültek. Ha építettek egy magtárat az akár három évszázadon keresztül magtárként üzemelt. Ez nem zárja ki azt, hogy a hagyományos népi építészetben is találunk nagyon jó példákat a nyitvahagyott építészetre. Ilyenek a szlovén szélhárítók, melyek egy egyszerű elemek - a szénaszárító - tengelyes, vagy arra merőleges sorolásával egészen komplex, tájegységenként változó terménytároló, szín és vegyes funkciójú épületeket eredményeztek. A modern többfunkciós kereteket hozott létre, amik sokszor már annyira flexibilisek, hogy nincsen bennük semmi, hanem a változó funkciók lakják azt be. A struktúralisták a szövet, vagy szőnyeg szerű mintázat rendszerében bővíthető alkotásokkal additív módon alakítható épületeket gondoltak ki, hogy így tudjanak reagálni az időbeli változásokra. Rendszerbe foglalni az építés aktuális igényeknek megfelelő bővülését vagy csökkenését az épületnek. A '68-as generáció az egyén és közösség felől közelítette meg az igények szerinti építést, és az addig felülről érkező tervezői attitűdöt egy alulról jövő participatív technikával váltotta fel, ahol a végfelhasználók igényei alakítják a tervezendő épületet. A közösség által írt program az, ami rögzíti a szükséges funkciókat és a használatot. Kiterjesztve

ezt a tervezési módszert a közterekre és a közfunkciókra, mivel ezek azok amik a közösségnek épülnek, a közösség anyagi forrásait felhasználva. Mára a participációs technikákkal sokkal partneribb módon dolgoznak az építészek. Alapvetően lakóközösségek és ideológiai alapon szerveződő csoportok azok akik a párbeszédre alapuló tervezés felé mozdítják el a participatív tervezést. A leendő lakók nem lehetőséggel közül választanak, hanem folyamatos egyeztetés és ötletelési folyamatban vesznek részt a tervezőkkel.

Ahhoz, hogy megértsük az épületek időbeli változását felállítottam néhány kategóriát ami rendszerezi a teljesség igénye nélkül a példaként hozott épületeket. A korábban említett nyitvahagyottság és befejezetlenség az a két fő kategória ami a szándékosság és az esetlegesség felől vizsgálja a házakat, míg az alábbi kategóriák jellegük szerinti csoportosítják őket:

- I. védett épületek/műemlék /folyamatosan épített, átépített/
- II. félbehagyott épület /Ravnikar, Ljubjana/
- III. átalakított épület /Corvin nagyáruház/
- IV. műtárgy vagy szobor /YCBA/
- V. szabadon hagyott felület /Diagoon Dwellings/
- VI. változásra épített/flexibilis /szélhárfa, raktár épület/

Tomay Tamás szerint minden építés hozzáépítés. Ezzel könnyen tudok azonosulni. Egy zöldmezős beruházás sem létesül légtüres térben. A környezet, még ha a természeti környezetről van is szó, hatással van egy sikeres tervre. A helyszín kulturális beágyazottsága pedig egy egészen általános szempont. Ez topológiától függetlenül mindenhol jelen van. A természeti adottságokhoz tudatosan, míg a kulturális folytonossághoz sokszor akaratlanul is igazítjuk a terveinket ami önmagában folytonos hozzáépítés.

A következőkben szeretnék példákat hozni az nyitottság, befejezetlenség jelenségeire a fenti kategóriák szerint.

i. védett épületek, műemlékek

Leginkább azok az épített örökségeink tartoznak ide, amiket a kor magas építészete hozott létre. A házak, amik túléltek több száz évet, a legritkább esetben őrizték meg minden szegletükben az eredeti funkciójukat. Még olyan szerencsés esetben is, amikor egy család birtokában tudtak maradni kényszerű átalakítások, bővítések “áldozataivá” váltak. Jó adaptációs képességük, robosztus szerkezeteik és a felhasznált nemes anyagok továbbépítőik csodálatát is kivívták, ezért maradhattak fenn.

Alapvetően kétféle ember van az egyik aki új házba szeret költözni mert azt tartja jó befektetésnek és az új csillogása vonzza, a másik aki régi házban tudja csak elképzelni az életét, mert az magában hordozza az időt, tapasztalatot. Felvállalni egy koros épülettel járó nyűgöket olyan mint egy használt autó, sosem tudhatjuk mi romlik el rajta megint. Lehet, hogy a vásárlás után még boldog évtizedekig nem kell csak a karbantartással foglalkozni, de az is előfordulhat, hogy másnap megreped egy vízcső.

A régi épületek adaptációs képessége azért sokban tőlünk a felhasználóktól is függ. Egy lelakott házat felújítás címén sokszor szerkezetig lecsupaszítunk és onnan újraépítünk, hogy esetleges tartószerkezeti beavatkozásokról ne is beszéljünk. Egy újonnan elkészült lakásba beköltözve sokkal nagyobb elvetemültségnek érezzük azt, ha azonnal falak bontásával vagy vizes blokkok átrendezésével kezdjük.

ii. félbehagyott épület

Az építkezések, főleg ha valami nagyszabású komplexumról van szó, néha félbemaradnak. Jellemzően ilyen szlovén példa a ljubljanaei Köztársaság téren található banképület együttes. Edvard Ravnikar tervei alapján kezdtek bele az építkezésbe, de az 1965-ös jugoszláv gazdasági reform hatására félbemaradt

1 Brand, Stewart, How Buildings Learn. Phoenix, 1994. Chapter 7. Preservation pp.90 (ford.)

“A művészettörténészek mindig az iránt érdeklődnek mi az a hajtóerő ami létrehozta az adott épületeket, az adott stílust. Akárcsak az építészeket, nem érdekli őket sem később mi történik az épülettel. Sokkal inkább a keletkezés körülményei izgalmasak számukra. Az építészettörténészek teljes ellentétei ennek. Ők detektívek, akik teóriákat gyártanak arra, hogy milyen sorrendben történtek változások az évek során, és azok mennyire voltak sikeresek. A asznosítás nem érdekli őket amíg össze nem akadnak az épületeket felújítani vágyó befektetőkkel.”

Brand, Stewart, How Buildings Learn. Phoenix, 1994. Chapter 7. Preservation pp.91. (ford.)

“Clem Labine szerint “az emberek szeretik a régi házakat, mert hosszú időre építették őket”. A tradicionális építőanyagok mint a téglá, kő, vakolat, pala és a fa szépen öregsznek, míg a modern kor anyagai az alumínium, műanyag és a látszó beton rondán öregszik.”

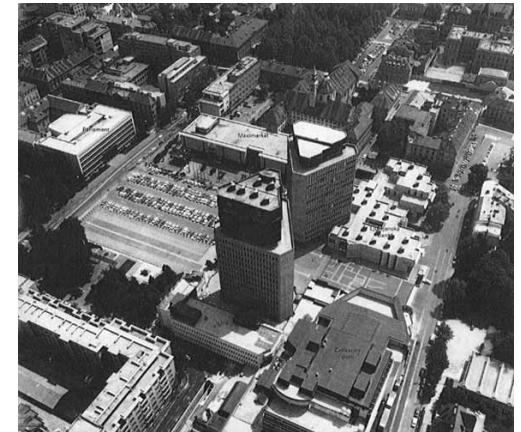

fig 1.
Edvard Ravnikar Kongresni Trg,
Ljubljana, Szlovénia
foto: v4n2

az építés és a kilátástalan helyzet orvoslására született a jelenlegi megoldás. Az épületek szintjei előtt járt a belső közlekedő és vizesblokk magjának az építése. Az így kialakult középső torzókat az épületeken rézlemezzel fedték le. Az eredetileg is banképületnek szánt tornyok reprezentatív ellenpontjai a lettek volna a tér másik oldalán található Parlamentnek. Befejezetlenségük sajátos esztétikája a város számos pontjáról látható az épületeknek, s még így félkészen is impozánsak.

A ljubljanoi tornyok sorsát elkerülendő létezik egy módszer, a “forgatókönyvszerű tervezés” (scenario planing) ami sok sok lehetőségen keresztül igyekszik a legvalószínűbb jövőt előre vetíteni és arra tervezni. Természetesen ez sem egy csodafegyver az építészek kezében: azonban olyan helyzetben amikor a megrendelő is bizonytalan abban, hogy mit is akar építeni, vagy mire akarja a házat használni nagyon eredményes módszer lehet.

“Minden épület egy jóslat a maga nemében.
S mint minden jóslat, hamis”

Stewart Brand How Buildings Learn című könyvében javaslatot tesz arra, hogy az építészek, nem csak a településtervezés szintjén, hanem az épületek tervezésénél is használják a scenario tervezést. Az építészeti programalkotás szerinte felületesebb tervezési módszer, mert kisebb mértékben számol az időbeni változásokkal. Először a 19. század közepén Viollet-Le-Duc javasolta, hogy a tervezés a szükségletek elemzésével kezdődjön. A scenariók elemzésével létrejött programok sokoldalúbb épületeket eredményeznek.

Már most is rendelkezésünkre állnak olyan eszközök amikkel felelősebben tervezhetünk. Ilyenek a teljes élettartamra vetített bekerülési költségek vizsgálata, az üzemeltetési költségek megbecsülése beleértve a javítási és karbantartási költségeket is, a felújításokat, és a technológiai fejlődéssel járó modernizálást. Ezenfelül az épület bontási költségeit és a hulladék kezelést is figyelembe vehetjük mikor építünk, hiszen az épületünk életciklusához ez is hozzátartozik. Egy körültekintő vizsgálat során hajlamosabbak vagyunk

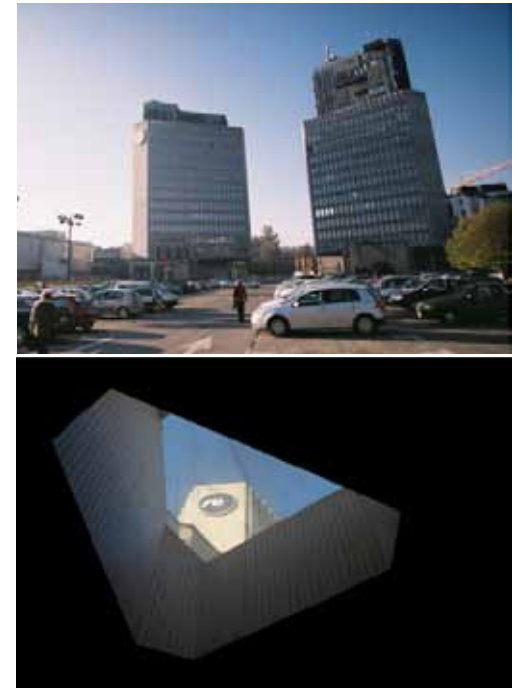

fig 2-3
Edvard Ravnikar Kongresni Trg,
Ljubljana, Szlovénia
foto: Marjan Krebelj

bizonyos dolgokra kicsivel többet költeni építéskor, hogy aztán idővel többet spóroljunk az üzemeltetés során.

A stratégiai tervezés egyik módja, hogy elodázzuk a döntéseket és a felhasználókra hagyjuk mit kezdenek a terekkel. jellemző, hogy nem az építésszek, hanem a befektetők találták ki a héj és mag (shell-and-core) iroda épületeket, ahol a bérlők építik ki az egyes szinteket maguknak. Ez persze nem kedvez az építésszeknek akik szeretnék minden apró részletét kidolgozni az adott épületnek.

Számomra különösen érdeke a Brand által említett példa, hogy a Frenau és Hartman kaliforniai építész iroda, egy alkalommal elvállalt egy olyan munkát ahol nem fértek bele a költségvetésbe a kivitelezésnél, ezért egy olyan sémaszerű megoldással álltak elő ahol egyes részek teljesen készre lettek építve míg mások nyersen, de használhatóan lettek hagyva.

Mivel kevesebb pénzt költöttek a befejező munkálatokra az épület adaptív szabadságfoka magasabb maradt.

“Az épület nem olyasvalami amit befejezel, hanem olyasmi amit elkezdesz építeni.”

Az evolúciós módszerrel fejlődő építészet mindig sikeresebb mint az elképzelt célok mentén építés. Ezért olyan sikeres a vernakuláris építészet szemben mondjuk a geodézikus dómokkal. A belátás mindig sikeresebb mint az előrelátás.

Brand szerint a legvalószínűbb forgatókönyv szerint építsünk, fókuszáljunk a szerkezetre inkább mint a részletekre, hagyjuk az épülte egyes részeit kidolgozatlanul vagy befejezetlenül és alkalmazzunk itt olcsó anyagokat, hogy bátran belevágjunk később az átalakításba.

iii. átalakított épület

A budapesti Corvin Nagycsuház egy olyan példa, ami több rétegben mutatja egy átalakított épület sorsának alakulását. A hetvenes években készült homlokzat átalakítása és belső modernizálás után az ezredfordulóra megint elavult az épület. A harmadik emeletén ma a Művészeti Szint önszerveződő akciója keretében fiatal művészek veszik birtokba az egykori áruházi szintet. A helyben talált anyagokból alakították át az egyébként flexibilis, pillérvázast teret. Bérelhető műtermeket és közösségi tereket, előadót, konyhát hoznak létre, saját kezűleg.

Brand könyvében hevesen ostromozza azt a műépítészetet, ami a Corvin Nagycsuházast is létrehozta. A magas építészet a kezdeti unikális felől halad a konvencionális felé, mert nem felhasználó barát és az avulásával az átalakítások egyre kegyetlenebbül bánnak ezekkel a szinte önkényesen létrehozott épületekkel. Az építészek - véleménye szerint - ezért nem szeretnek visszalátogatni épületeikhez.

Mennyivel egyszerűbb lenne a helyi anyagokra építő, szépen öregedő házakat létrehozni, mint kergetni az "újra vágás" hologramját ma. A hagyományos vernakuláris épületek évtizedek hosszú kísérleteinek az eredményei, meríteni a tudásukból olyan könnyebbség amit kár kihagyni. A "trendi" új anyagokkal szemben, a hagyományos építéstechnológia sokszor drágább ma, a sok élömlunkaigény miatt. Ezért érdemes megfontolni mégis a modern technológia adta lehetőségeket, amiket vegyíthetünk a hagyományos építéshelyi anyagok használatával. Az ilyen anyagok mértékletes előregyártásával olyan szerkezeteket hozhatunk létre amik gazdaságosak, ugyanakkor időtállóak. Természetesen ez egyfajta konzervatívizmus. Olcsó, természetes anyagokat felhasználni innovatív módon az egyik legnagyobb kihívás.

Aki ma gazdaságosan akar építeni, annak az épület teljes tervezett élettartamát figyelembe kell venni, természetesen foglalkozni kell a, technológia

megválasztásával, a tömegalakítással, a téri struktúrával, az anyagok és a tartószerkezet megválasztásával, mert mind-mind fájdalmasan érintik a költségeket.

Érdekes felvetés, hogy az építészek kapjanak az építkezés végén jutalmat, ha a becsült költségvetés és a valódi bekerülési összeg fedésben van. Ez támogatná igazán komolyan a realitásokat és a gazdaságos építést.

Az építésnek két stratégiaileg gyökeresen különböző útja lehet, amit már jó ha a gondolkodás elején eldöntünk: a “Low Road” és “High Road” építés. Egy “Low Road” ház elég ha olcsó és kényelmesen nagy, szerkezetileg egyszerű, a díszítés és a részletek kidolgozottsága másodlagos. Addig a “High Road” épület szerkezetileg is nagyon tartós, részletei szépen kidolgozottak és a belső terei, akárcsak a külsők nemes anyagok használatával készülnek.

A Corvin áruház egy alapvetően “High Road” típusú épületnek épült, érdekes jelenség, hogy állagromlása és értékvesztése miatt, ma éppen egy “Low Road” típusu akció zajlik benne.

iv. műtárgy vagy szobor

A Yale Angol Művészeti Központja (YCBA) egy olyan példa a befejezetlenségre a mi a szigorú felújítási szabályok mentén a legjobban őrzi meg az épület identitását a részletekbe menően. A Művészeti központ 1977-ben került átadásra és Louis Khan tervei alapján készült, aki a befejezést már nem érhetette meg. A közel negyven évvel későbbi felújítás során, jellemzően igyekeztek megtartani mindent az eredeti tervek szerint, azonban a személyzet és a kiállítási tárgyak bővülése miatt egyes helyiségeket kénytelenek voltak felosztani. Nehézséget okozott a kibővült kiállítási tárgyak elhelyezése is, mert az épület tömege önmagában zárt egység és a telek sem alkalmas további bővítésekre. Így a műtárgyak egy részét más helyszínen helyezték el.

A felújítási és karbantartási szabályok először öt, majd tíz évente felülvizsgálásra kerülnek, hogy mindenkor optimálisak legyenek. Azért választottam példának ezt az épületet sok másikkal szemben, mert ennek nagyon jól van dokumentálva az építészek által készített szabályrendszer.

fig 7-8

_artscalendar.yale.edu
_bitishart.yale.edu

v. szabadon hagyott felület

Diagoon Dwellings esetében Hertzberger arról ír, hogy a lakóegységek bejáratához tartozó terek bár közös használatúak, mégis a gondozás által a lakások kiterjesztett részei.

Ezek a fajta beavatkozások a lakók részéről azokat az egyéni igények mentén történő módosításokat példázzák, amikor a késznek számító közös terület könnyen alakítható. A könnyen visszabontható betonlapok felületet hagynak a felhasználóknak, hogy egyedi módon továbbépítsék a köztér felületeit. Jól látszik ezen a példán, hogy évek múltán is a józan ész határt szabott az átalakításoknak.

vi. változásra épített

Bármennyire is specifikálnak tűnik a szénaszárítás, a szlovén lelemény egészen változatos módon alkalmazza “kozoleceket”, vagy szélhárítók, ezeket a kis épületeket mezőgazdasági területen és a településeken egyaránt. Egészen kiterjedt tipológiájuk a szénaszárításon túllépve, a tárolás és szárnyék funkciókat is betölti. Szélsőséges esetben akár a lakó épülettel is egybeépítik, vagy zárt részeket alakítanak ki benne.

Nagyszerű előkép lehet ez az ideai közös kutatási témánk épületének kialakításához. Ezeken az épületeken érzem leginkább hitelesnek a nyitvahagyott építészetet eddig. Tekintve, hogy a jelenleg mezőgazdasági terület besorolású telekre, a szabályozás szerint istállót lehet csak építeni, egy ilyen vegyes funkciójú mezőgazdasági épület teljesen jól működhetne. Az építés fokozatosság, ugyancsak egy szoros párhuzam lehet. Míg a szélhárítók a szárítandó széna mennyiségi növekedésével bővülnek, Tihanyban a funkciók és a befogadóképesség növelésével fejlődhetne a tervezendő épületünk.

Hertzberger, Herman: Lessons for Students in Architecture
010 Publishers, 1991. pp.42

kozolecek Szlovéniában
foto: Badger
foto: BockoPix

ANNOTÁLT BIBLIOGRÁFIA

Brand, Stewart: How Buildings Learn
Phoenix, 1994.

pp.153-155 Vernacular:

A lakókocsi észak-Amerikában 1987-ben a lakosság tizedének adot otthont. A késztermék jellegükből fakadóan a folytonos továbbépítésre ítéltetett lakásforma ez. A lakókocsikból és toldalék épületekből létrejövő additív egységek könnyen alkalmazkodnak a lakók változó számához és igényeihez.

Ebből az látható, hogy a zárt, befejezett építészet, vagy termék, a változó felhasználói igények estén az olcsó épületeknél additív módon képes a fejlődésre.

Brand azt írja, kiválóan látszik, hogy ezek a mobil otthonok, bár termékeként lettek eladva, mégis folyamatként lesznek belakva.

pp.24-28

The Low Road:

Az MIT 20-as épülete kapcsán felmerül a teljes flexibilitás és az olcsóság kapcsolata. Senki sem törődik egy alacsony igényszintű épület esetében a használók garázdálkodásaival.

Ezek az épületek a külsejük tekintetében sokkal jobban konzerválódnak mint a mások. Az okok többértéűek. Egy raktárépületben jellemzően mindenki bérlő, így a külsejével nem foglalkoznak az épületnek. Egyrészt mert érdektelen, másrészt nem éri meg az anyagi ráfordítást. A belső terek ellenben életre kelnek a változatos funkciók mentén. Léteznek azonban olyan történeti épületek amik

magukban hordozzák a fejlesztés lehetőségét. Számomra ezek a legérdekesebbek. Nagyon jó példák erre Szlovéniában a szénaszárító épületek, a kozolecek.

Douglas, James: Building Adaption,
Elsevier, 2002.

pp.2-3 Significance of building adaption and maintenance:

Az alkalmazkodás, átalakítás pontos meghatározásával és szintjeivel foglalkozik. Nagyon jó fogalom meghatározás. Az egyes szinteket a beavatkozás mértéke és az elavulás, illetve az értékvesztés tengelye mentén állítja fel. Eszerint: megőrzés, konzerválás, felújítás, rehabilitáció, renoválás, átalakítás-bővítés, restaurálás és végül bontás.

Miller Lane, Barbara: Housing and Dwelling,
Routledge, 2007.

pp.397-401. The mobile home on the range, 1994.

John Brinkerhoff Jackson Új-Mexikó falvairól ír ahol a hagyományosan vályogból készült épületeket felváltják a lakókocsik, illetve mozgó lakások. Részben teljesen eltűnik a vályog épület, részben additív módon bővül a lakókocsikkal. Az építésökönómia megbízhatóan működik ott, ahol nagy a szegénység. A lakókocsik azonnali védelmet nyújtanak és sokkal olcsóbbak mint egy ház felépítése.

Mivel ez egy kész termék, sokkal könnyebb adni-venni, mint egy házat. Kevesebb a fenntartási költség és a karbantartásra fordított idő. A közvetlen napsugárzástól való védelmet egy kiegészítő tetővel érik el, ami sokszor a bejárat előtti tornáccá bővül.

pp.392-397. D. Wallis, Allan: Mobile homes, 1997.
Form, meaning, and function